

Ο πολιτικός λόγος του Γεωργίου Παπανδρέου

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Θ. ΤΣΑΤΣΟΣ

1. Η πρόταση να μιλήσω σήμερα για το θέμα: «Ο πολιτικός λόγος του Γ.Π.» γεννά μέσα μου αισθήματα ευγνωμοσύνης, συγκίνησης και ιδιαίτερης επιστημονικής ευθύνης.

Εξηγούμαι:

α) Αισθάνομαι, πρώτον, *ευγνωμοσύνη* γιατί έτυχε να πάρω κοντά του τα πρώτα μαθήματα σκέψης. Τότε πρωτοϋποψιάστηκα πως υπάρχει κάτι που είναι περισσότερο από τη σκέψη. Τότε λοιπόν, παιδί ακόμη, ψηλαφώντας εκείνη τη γιγαντιαία παρουσία, αναπνέοντας κοντά του διαισθάνθηκα αυτό που σήμερα μπορώ να αρθρώσω: την προαγωγή της πολιτικής σκέψης σε πολιτικό λόγο.

β) Αισθάνομαι, δεύτερον, *συγκίνηση* για το ρόλο που μου εμπιστεύτηκε η οργανωτική σας επιτροπή. Μου προσφέρθηκε η σπάνια ευκαιρία να συνειδητοποιήσω κατά τη προπαρασκευή της εισήγησής μου, τη *μονιμότητα των μεγάλων βιωμάτων*. Τα μεγάλα βιώματα χαρακτηρίζονται από την υπέρβαση του χρόνου. Είναι πάντοτε ενεστώτα, και καθορίζουν, ως αδυσώπητα κριτήρια, τη λειτουργία του νου και της συνείδησης. Γι' αυτό και ο Γ.Π. *δεν ήταν. Είναι.*

γ) Αισθάνομαι, τρίτον, *επιστημονική ευθύνη*. Ο πολιτικός λόγος που γέννησε ο Γ.Π. αποτελεί μέγιστη πνευματική, ρητορική, πολιτική και πολιτιστική, δηλαδή τελικά *μέγιστη ιστορική διάσταση*.

Η επιστημονική εξήγηση αυτής της διάστασης ξεπερνά τις δυνατότητες του ενός ανθρώπου ή και της μιάς γενιάς. Η ερμηνεία του πολιτικού λόγου που γέννησε ο Γ.Π. είναι διαδικασία ιστορική. Σήμερα γίνεται με το Συνεδριό σας απλά μια αρχή. Η συμμετοχή σ' αυτή την αρχή, ιδιαίτερα με συμβολή, στο θέμα του πολιτικού λόγου, γίνεται με πλήρη συνείδηση της ανεπάρκειας μου αλλά πάντως με αίσθημα ιδιαίτερης ευθύνης.

Για όλους αυτούς τους λόγους και παρά αυτή την ανεπάρκεια *δεν άντεξα τον ορθολογισμό της άρνησης* και ανταποκρίθηκα στη πρόκληση.

2. Η ορθόδοξη μέθοδος – αν υπάρχει κάτι τέτοιο – ίσως να επέβαλε να ξεκινήσει κανείς με τον ορισμό του αντικειμένου του, δηλαδή με τον ορισμό του πολιτικού λόγου. Ο πολιτικός λόγος του Γ.Π. όμως ματαιώνει αυτή τη γνωστική ορθοδοξία. Γι' αυτό θα επιχειρήσω τον άλλο δρόμο. Θα προσπαθήσω να δείξω, πως και γιατί μέσα από τα ίδια τα κείμενα του Γ.Π. *συντελείται η προαγωγή της γλώσσας και της σκέψης* σε μια *ανώτερη βαθμίδα* επικοινωνίας αλλά και ερμηνείας, δηλαδή σε πολιτικό λόγο. *Πώς*, δηλαδή βασικές ιδιότητες, χαρακτηριστικά της πολιτικής σκέψης του Γ.Π. θα μπορούσαν, στη σύνδεσή τους, να αποτελέσουν εννοιολογικό ανακαθορισμό μιας νέας εκδοχής για το πολιτικό λόγο.

3. Υποβάλω στη κρίση σας τρία χαρακτηριστικά των πολιτικών κειμένων του Γ.Π. που θεωρώ καίρια. Τα μνημονεύω. Το πολιτικό κείμενο του Γ.Π. είναι:

- α) Κατ' εξοχήν κείμενο *συστηματικό*
- β) Κείμενο κατ' εξοχήν *άμεσο* και
- γ) Κείμενο *με ιστορική ενέργεια*.

4. Το πολιτικό κείμενο του Γ.Π. είναι κείμενο *συστηματικό*. Σύστημα σημαίνει λογική και αξιολογική αρμονία νοημάτων, σημαίνει την *κατά λόγον συνέπεια*. Σημαίνει ότι κάθε στοιχείο της συνολικής σκέψης είναι *sine qua non* του όλου. Σημαίνει *αναγωγιμότητα του μέρους στο όλο*.

α) Γράφει ο Γ.Π. το 1914 – από το Βερολίνο – απαντώντας σε έρευνα του περιοδικού «Τα γράμματα» με θέμα: τις μελλοντικές κατευθύνσεις της φυλής:

Διαλέγω τους 4 βασικούς άξονες της εισαγωγής του:

«1. Ερωτάται: Ποιόν είναι το πιθανόν μέλλον της Φυλής; Αλλά προτού ν' απαντήσει κανείς, πρέπει να τακτοποιηθεί με δύο προηγούμενα ερωτήματα:

- α) Είναι δυνατή η πρόγνωση Μέλлонτος;
- β) Εάν ναι, τότε η πρόγνωση έχει μόνον θεωρητικήν γνωστικήν αξίαν – διότι το Μέλλον προέρχεται με ιστορικήν αναπόφευκτον αναγκαιότητα, χωρίς να είναι δυνατή τροποποιήσις, ή και πρακτικήν σημασίαν – διότι ημπορούμεν να το τροποποιήσωμε, και τότε μέχρι ποιού βαθμού;

2. Η εποχή μας κυριαρχείται από την έννοια της Εξελίξεως.

«Τα πάντα ρει!»

Πιστεύω εις την *άεναον ροήν των πραγμάτων, επομένως το Μέλλον θα είναι διάφορον από το Παρόν.*

Πιστεύω ακόμη, ότι η ροή της Ζωής ακολουθεί *ανιούσαν εξέλιξιν*· κάθε

ιστορική εποχή, όπως κάθε νέον είδος εις την φυσικήν εξέλιξιν, αποτελεί ανώτερον βαθμόν της προηγούμενης.

3. Αλλά ποίος λόγος προκαλεί την Εξέλιξιν;

Νομίζω, όχι η τυχαία μεγαλοφυΐα ολίγων σπανίων ανθρώπων, αλλ' αι «ανάγκαι» των Μαζών. Η μεγαλοφυΐα των εξαιρετικών ανθρώπων δεν είναι δημιουργός των ιστορικών καταστάσεων, αλλά «φορέυς».

4. Ποίον όμως είναι το περιεχόμενον της ιστορικής εξέλιξεως;

Κατά την αντίληψίν μου, η διαρκής καλλιτέρευσις του Ατόμου. Καλλιτέρευσις οικονομική ως βάσις, επί της οποίας οικοδομείται ανώτερος Ανθρωπισμός.»

Αυτές ήταν οι εισαγωγικές του σκέψεις στην απάντησή που έδωσε. Είναι μνημείο συστηματικής σκέψης. Πραγματοποιεί τα εξής λογικά βήματα:

α) Ορίζει το θέμα του: είναι το μέλλον της φυλής.

β) Ερωτά, αν συντρέχουν οι γνωστικές προϋποθέσεις για την αντιμετώπιση του από την ανθρώπινη σκέψη: «είναι δυνατή η πρόγνωση του μέλλοντος» και αν ναι ποιό το νόημά της, μόνο θεωρητικό ή και πρακτικό;

γ) Διατυπώνει την αφετηριακή του θέση: «Τα πάντα ρεί», η αρχή της εξέλιξης.

δ) Απαντά στο ερώτημα ποίος παράγει την εξέλιξη: όχι η μεγαλοφυΐα των ολίγων αλλά οι ανάγκες των μαζών.

ε) Ερωτά ποιό είναι το περιεχόμενο της εξέλιξης.

στ) Διατυπώνει το εισαγωγικό του συμπέρασμα. Και δυνατή ως ένα σημείο, είναι η διάγνωση του μέλλοντος και πρακτική σημασία έχει.

Ο συστηματικός αυτός λόγος του Γ.Π. εξασφαλίζει την ορατότητα της σκέψης και η ορατότητα της σκέψης είναι η ριζικότερη μορφή άρνησης της δημαγωγίας.

5. Το πολιτικό κείμενο του Γ.Π. δεν είναι μόνο συστηματικό αλλά είναι, δεύτερον και κατ' εξοχήν άμεσο.

Τι σημαίνει όμως άμεσότητα; Σημαίνει τελικά, ολοκλήρωση της επικοινωνιακής λειτουργίας της γλώσσας. Τα θέματα όμως της επικοινωνίας και τα επίπεδα στα οποία συντελείται είναι πολλά και πολλών ειδών. Γι' αυτό και το πρόβλημα της επικοινωνίας είναι σύνθετο.

Ένα από, τα πολλά εντυπωσιακά στην άμεσότητά τους κείμενα του Γ.Π. είναι τα λίγα λόγια που είπε στις 29 Ιουλίου 1953 καταθέτοντας στεφάνι στη σορό του Νικόλαου Πλαστήρα. Η μοναδικότητα της στιγμής και ο άνθρωπος, το γεγονός του θανάτου υπαγόρευσαν στον Γ.Π. την ψυχική και πνευματική του επικοινωνία με το κόσμο που τον άκουγε. Σπάνια σύνθεση συγκίνησης,

ιστορικής κρίσης και ηθικής αξιολόγησης. Έτσι το κείμενο αυτό είναι αρθρωμένο σε τρεις άξονες αντιστοιχούς προς τις τρεις αυτές στιγμές:

α) Αρχίζει με τον άνθρωπο Πλαστήρα. Να πως αρχίζει την περιγραφή του ανθρώπου:

Είναι κοινός ανθρώπινος κλήρος ο θάνατος. Αλλά είναι προνόμιον ή δικαίωσις της ζωής. Και αυτό το προνόμιον σου είχαν επιφυλάξει η Μοίρα, αδελφικέ φίλε...

Εγεννήθης ταπεινός, όπως ο Κύριος, εις την φάτνην των αλόγων. Αλλά έφερες εις το μέτωπον την σφραγίδα της δωρεάς...

Μεταξύ των πρώτων Χριστιανών υπάρχουν οι όμοιοί σου: Άνθρωποι, οι οποίοι έχουν καταργήσει την Ύλην και ασκητεύουν εις τον Ναόν της Ιδέας. Ως Στρατιώτης, ησκήτευσες εις τον βωμόν της Πατρίδος. Και ως Πολίτης, εις τον βωμόν του Λαού...

Μετά αναφέρεται στη συνάντηση του Πλαστήρα με την ελληνική ιστορία. «Τότε» – εννοεί τη στιγμή μετά την μικρασιατική καταστροφή –:

«...εσήμανεν η ώρα της μεγάλης ευθύνης σου. Η ήττα είχαν ανοίξει τας πύλας της Ελλάδος εις τον εχθρόν. Και οι όροι ήσαν βαρύτατοι: Θράκη, Αιγαίον, Αποζημίωσις.

Και η απόγνωσις του πλήθους των μυριάδων προσφύγων ηπειλεί Κοινωνικήν Αναρχίαν.

Τότε εξεπλήρωσες το υπέρτατον χρέος. Δεν έλαβες από τους ζώντας την Εντολήν. Ήκουσες την φωνήν του Γένους. Και συνέβη το θαύμα:

Οι Πρόσφυγες απεδέχθησαν με εγκαρτέρησιν την Συμφοράν. Και έγιναν όχι Άρνησις και Καταστροφή, αλλά θετική και δημιουργική Δύναμις.

Οι φεύγοντες Στρατιώται έγιναν Στρατιώται του Έβρου. Και ο εχθρός, αντί να φθάση, όπως ηπειλεί, νικητής εις τας Αθήνας, έγινεν ικέτης εις την Λωζάννην. Και υπεγράφη η τιμιωτέρα συνθήκη ηττημένου Κράτους.

Κατόπιν, παρέδωκες την Εξουσίαν εις την Εθνικήν Συνέλευσιν. Και απεσύρθης εις τον ιδιωτικόν βίον: Απόστρατος Συνταγματάρχης Πλαστήρας.

Αλλά δεν ήτο πλέον δυνατόν! Και εις την συνείδησιν του Λαού, και εις την ιδική σου, ήσο πλέον «ο αρχηγός».

Δεν υπήρχε περιθώριον ιδιωτικού βίου. Εις την συνείδησιν σου ο εθνικός, ο δημόσιος και ο ιδιωτικός βίος σου εταυτίζοντο πλέον.

Τελειώνει το κείμενο αυτό, με το ηθικό μεγαλείο του Πλαστήρα κατά την πορεία του προς το θάνατο:

Πάντοτε είχε περιφρονήσει τον θάνατον. Και ηθέλησε να εκδικηθῆ. Αλλά δεν υπήρξε τίμιος. Δεν έπληξε την ζωήν, η οποία σου ήτο αδιάφορος. Έπληξεν εκείνο που ηγάπας περισσότερο από την ζωήν: **την λεβεντιά σου.**

Ησθάνθης αυτό το πλήγμα **ως προσωπικήν ύβριν.** Και ουδέποτε το απεδέχθης. Επί είκοσι μήνας εξήσαμεν το τραγικόν μεγαλείον αυτής της πάλης σου.

Εγνώριζες, περισσότερο από όλους, ότι η Ήττα δεν είναι εξωτερικόν, είναι ψυχικόν γεγονός. Υπάρχει μόνον όταν γίνη αποδεκτή. Και η απλή, η υπερήφανος, η ηρωική σου ψυχή ουδέποτε την απέδεχθη. **Και απέθανες, χωρίς να έχης νικηθῆ...**

Όσοι ζήσαμε εκείνη τη στιγμή, υπήρξαμε μάρτυρες πολύ μεγάλης επικοινωνίας.

6. Ένα τρίτο κáριο χαρακτηριστικόν του πολιτικού κειμένου του Γεωργίου Παπανδρέου είναι, ότι αποτελεί *κείμενο με ιστορική ενέργεια*. Εδώ συντελείται η υπέρβαση της σκέψης σε αντικειμενική λειτουργία, μετουσιώνεται δηλαδή σε πράξη με ιστορικά αποτελέσματα. Αυτό προϋποθέτει βαθύ αίσθημα *πολιτικής ευθύνης*.

Κλασσικό παράδειγμα, ίσως κορυφαίο, είναι ο «Λόγος της Απελευθερώσεως» που ο Γ.Π. ως Πρωθυπουργός της Απελευθερώσεως εκφώνησε στη Πλατεία του Συντάγματος την 18 Οκτωβρίου 1944.

Η σκιά του εμφύλιου πολέμου πύκνωνε. Ο διχασμός στην Μέση Ανατολή είχε επικφέρει βαρύτατα πλήγματα. Στόχος του Γ.Π. ήταν η *αναίμακτη απελευθέρωση*. Η στιγμή ήταν αποφασιστική και εκρηκτική. Τις ώρες εκείνες βαρυσήμαντα πράγματα *ένωναν* τους Έλληνες αλλά και βαρυσήμαντα τους *διχάζαν*. Ο λόγος εκείνος ήταν η πρώτη δημόσια έκφραση, σε επίπεδο κορυφής, της ελεύθερης ελληνικής πολιτείας. Οφείλε να διατρανώσει τα συνεκτικά και να υποβαθμίσει, εκείνη τη στιγμή, τα διχαστικά στοιχεία. Κάθε έννοια που χρησιμοποιήθηκε σ' εκείνο το λόγο αλλά και κάθε έννοια που παραλείφθηκε ήταν ιστορική πράξη, ιστορικός χειρισμός πρώτου μεγέθους. Με στόχο αυτό το ιστορικό αποτέλεσμα στηρίζει και δομεί ο Γ.Π. το κείμενο αυτό σε πέντε βασικούς άξονες:

α) Επισημαίνει, πως ο αγώνας κατά των βαρβάρων συνεχίζεται και πως γι' αυτό είναι αναγκαία η συμμετοχή σ' αυτόν μιας *εθνικά ενωμένης Ελλάδας*.

β) Καθορίζει τους στόχους της *Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας* έτσι που να λειτουργούν συνεκτικά, έτσι που να μην βρίσκει νομιμοποίηση καμμιά διάφωνια: *Εθνική αποκατάσταση, διασφάλιση συνόρων και οικονομική αποκατάσταση*. Στο σημείο ακριβώς αυτό, στα πρώτα λεπτά του λόγου, ανταποκρινό-

μενος στη βοή μεγάλο τμήματος εκείνης της κοσμοπλημύρας, μιας *φυσικής κοσμοπλημύρας*, χωρίς τη συνδρομή λεωφορειών, είπε την ιστορική φράση: «*Πιστεύομεν εις την λαοκρατίαν*» Δεν επανέλαβε όμως απλά την βοή μεγάλο μέρους του πλήθους. Τις έδωσε το δικό του νόημα. Γι' αυτό και συνέχισε:

«Και Λαοκρατία δεν σημαίνει μόνο δικαίωμα ψήφου. Σημαίνει επίσης δικαίωμα ζωής, δικαίωμα ευημερίας, δικαίωμα πολιτισμού. Και ο λαός μας με τους απαραμίλλους αγώνες και τας σκληροτάτας θυσίας του κατέκτησε το δικαίωμα να του ανήκη το Μέλλον. Νέος κόσμος θα υψωθεί από τα ερείπια...»

Η διανοητική ανεπάρκεια των αντιπάλων του και η ψυχική τους διαστροφή κυρίως βέβαια η επίγνωση της ιστορικής τους ανεπάρκειας τους παρακίνησε στη χρήση του συνήθους μέσου της νεοελληνικής πολιτικής: *στη προσπάθεια σπύλωσης*. Ίσως γιατί κατάλαβαν, όσοι το μπορούσαν, πως εκείνη τη στιγμή συντελέστηκε κάτι το πολύ σημαντικό. Σε μια κραυγή που, είχε *ιδεολογικοποιηθεί* και που παρά το συνεκτικό της νόημα λειτουργούσε, στη λεκτική της διαφοροποίηση από τη *Δημοκρατία*, διχαστικά, προσδόθηκε, καθώς την υιοθέτησε και *νοηματοδότησε* ο Πρωθυπουργός της Εθνικής Ενότητας, λειτουργία *συνεκτική*. Έγινε σύνθημα του έθνους.

γ) *Διακήρυξε την ανάγκη κράτους*, καθορίζοντας τη λειτουργία του με τρόπο που να του αφαιρεί τον τραυματικό του συμβολισμό και να το καθιστά εργαλείο ενότητας του έθνους. Με τη φράση του, «εις το κράτος δικαίου κύριος είναι ο νόμος» διακηρύσσει με εντυπωσιακή αμεσότητα, τη διαλεκτική σχέση ελευθερίας και τάξης.

δ) *Διακηρύσσει την αποκατάσταση της λαϊκής κυριαρχίας*. Εγνώριζε όμως ο Γ.Π., ότι με το θέμα αυτό βρισκόταν στο πιο δύσκολο και ευαίσθητο πεδίο κοινωνικής σύγκρουσης. *Για ποιά λαϊκή κυριαρχία* θα μιλούσε; Η μεγάλη αντιπαράθεση, που δίχαζε την Ελλάδα αλλά και το κόσμο, θεμέλιο είχε αυτή ακριβώς την έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, δηλαδή *ποιά κοινωνικό σύστημα* νομιμοποιεί τη κρατική εξουσία. Έτσι, στο σημείο αυτό λέει:

«Είναι πλέον καιρός, έπειτα από την μακράν περίοδον της δουλείας όπως ο Ελληνικός Λαός, απηλλαγμένος πάσης και υλικής και ψυχολογικής βίας, αποφασίση κυριάρχως και δια το Πολίτευμα και δια το Κοινωνικόν καθεστώς και δια την Κυβέρνησιν της αρεσκείας του, καθώς επίσης και δια τους Δημοτικούς και Κοινοτικούς άρχοντάς του.»

Δεν μπορούμε να προχωρούμε με τα τεκμήρια του παλαιού παρελθόντος, τα οποία ευλόγως τίθενται υπό αμφισβήτησιν.